

Sliten mellan två världar

Den svenska utrikespolitiska debatten i frågan om baltisk självständighet

1986-1990

Adam Schelin

Självständigt arbete (C-uppsats) HT21

Handledare: Maria Gussarsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	2
1.1 Bakgrund	3
1.2 Tidigare forskning	5
1.3 Problemformulering	8
1.4 Syfte och frågeställningar	9
1.5 Teoretiskt ramverk	10
2. Metod och material	11
2.1 Metod	11
2.2 Källmaterial	12
2.3 Källkritik	13
2.4 Avgränsningar	13
3. Undersökning	14
3.1 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1986	14
3.2 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1987	16
3.3 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1988	17
3.4 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1989 (1)	22
3.5 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1989 (2)	25
3.6 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1990 (1)	28
3.7 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1990 (2)	32
4. Avslutning	35
4.1 Slutsatser	35
4.2 Resultatdiskussion	36
4.3 Vidare forskning	38
5. Litteraturförteckning	39
5.1 Referenslitteratur	39
5.2 Internetkällor	40

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Sverige och Baltikum delar en lång historisk koppling som sträcker sig tillbaka till 1100-talens korståg.¹ Den geografiska närheten skapade en gemenskap som sträckte sig över ekonomiska, kulturella och politiska gränser. Efter flera hundra år av svenskt styre i Estland och Livland var den baltiska regionen och Sverige sammanbundna genom både institutioner och befolkningsutbyten. År 1721 erövrades både Estland och Livland av Ryssland och 1795 föll det Polsk-litauiska samväldet.² Efter drygt 200 år av ryskt styre bröt sig de baltiska staterna Estland, Lettland och Litauen loss från Ryssland och blev självständiga stater kring 1918.³

För svenskt vidkommande välkomnades detta inte med glädjor. Redan år 1919 sade statsminister Edén i ett möte med hemliga utskottet (utrikesnämndens företrädare) att "Särskilt för Sverige ligger en fara i att engagera sig med dessa baltiska provinser."⁴ Enligt Wilhelm Carlgren var samtliga svenska regeringar under 1920- och 1930-talet av åsikten att frågan om självständighet i slutändan låg i västmakternas händer. Dessutom verkade de öppna för att låta länderna falla tillbaka i rysk ägo. Det fanns inte egentligen något större svenskt intresse för baltisk självständighet.⁵ Under 1939 slöts Molotov-Ribbentrop-pakten mellan Nazityskland och Sovjetunionen. Kort därefter som konsekvens av avtalet ockuperade och annekterade Sovjetunionen de baltiska staterna 1940.⁶ Till skillnad från USA och Storbritannien erkände den svenska regeringen dessa annekteringar som lagliga.⁷ Enligt Carlgren var annekteringen ur svenskt perspektiv en sedan länge förutsedd utveckling som kom att realiseras.⁸ De baltiska flyktingar i Sverige som ifrågasatte denna utveckling

¹ Andres Kasekamp, *A history of the baltic states*, Palgrave, 2010, s.11

² Ibid, s.54,64

³ Ibid, s.98

⁴ Wilhelm M Carlgren, *Sverige och baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt*, Publica, Stockholm, 1992, s.15

⁵ Ibid, s.17

⁶ Kasekamp, 2010, s.127

⁷ Carlgren, 1992, s.46

⁸ Ibid, s.48

ombeddes av utrikesminister Öster Undén att acceptera det nya Ryssland och den politiska utformning som de baltiska staterna hade fått.⁹

Det fanns självklart många faktorer som påverkade Sverige när de baltiska staterna blev inkorporerade i Sovjetunionen. Många estlandssvenskar lämnades till sitt öde och hundratals år av handelsutbyten upphörde att existera. 1946 deporterade även Sverige hundratals balter till Sovjetunionen i en operation som numera är känd som baltutlämningen.¹⁰ Trots denna utlämning blev 25 000 ester, 5000 letter och 500 litauiska flyktingar kvar i Sverige.¹¹ Under det kalla kriget fyllde Sovjetunionen dessutom Baltikum med ballistiska missiler, flygfält, krigsfartyg och soldater från röda armén. Detta innebar en stor militär hotbild då Baltikum bildade en språngbräda västerut i det eventuella kriget mot NATO.¹² Sverige planerade samtidigt under kalla kriget för ett potentiellt krig mot Sovjetunionen. Försvaret var enligt före försvarsministern Eric Krönmark “taggat åt ett enda håll”.¹³ Hotbilden var att Sovjetunionen kunde tänkas ta över hela eller delar av Sverige och mot denna bild utvecklades försvarspolitiken under hela kalla kriget.¹⁴

Baltikum försvann i mångt och mycket från dagordningen mellan 1940-1980. Ett fåtal personer behöll liv om frågan i media och civilsamhället fram tills 1989. Till dessa räknades journalisten Anders Küng, arkeologprofessor Birger Nerman och professor Herbert Tingsten.¹⁵ När frågan om de baltiska staternas självständighet återupplivades under 1980-talet i takt med att perestrojka och glasnost sattes i verket ställdes även Sverige inför nya och gamla frågeställningar. Hur svarade den solidariska utrikespolitiken upp mot baltutlämningen 1946, som nu kännetecknades som en nationell skamfläck? Vilken rätt hade egentligen Sverige att åberopa frihet och demokrati i Baltikum när landet själv medverkat till att skicka tusentals balter till fångläger i Sibirien? Nya möjligheter öppnade även upp sig på det utrikespolitiska planet med de nya reformerna. I takt med att planekonomin raserades

⁹ Argita Daudze, Kurt Almqvist (red.) & Kristian Gerner (red.), “Kalla kriget och Sveriges attityd till Baltikum”, *Kalla kriget. Sverige- en stormakt utan vapen?*, Atlantis, 2012, s.135

¹⁰ Mart Kuldkepp & Ajalooline Ajakiri (red.), *Swedish political attitudes towards baltic independence in the short twentieth century*, The estonian historical journal, Riga, 2016, s.417

¹¹ Sebastian Ahlander, *Spelet om Baltikum*, Norstedts förlag AB, Malmö, 1992, s.26

¹² Kasekamp, 2010, s.157

¹³ Mikael Holmström, *Den dolda alliansen. Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Atlantis, Stockholm, 2015, s.339

¹⁴ Gunnar Åselius, Kurt Almqvist (red.) & Kristian Gerner (red.), “Sverige under kalla kriget, den sovjetiska dimensionen”, *Kalla kriget. Sverige- en stormakt utan vapen?*, Atlantis, 2012, s.99

¹⁵ Daudze, Almqvist (red.) & Gerner (red.), 2012, s.136

behövde nya aktörer komma in och hjälpa regionen, både ekonomiskt och miljömässigt. I Sverige gav det också upphov till en ännu större debatt om landets framtida roll i den begynnande europeiska gemenskapen (EG). I denna situation fanns det både möjligheter och fallgropar för Sverige och de politiska partierna.

Inte minst behövde försvar- och säkerhetspolitiken ses över när det kalla kriget gick mot sitt slut. I takt med att det kommunistiska blocket upplöstes ställdes även Sveriges roll som neutralt land och medlare på sin spets när allt fler röster, både från politisk håll och från civilsamhället, krävde ett starkare stöd för Baltikums sak. Det geopolitiska landskapet ritades om och gränser uppfördes och revs i Europa. Hur skulle Sverige förhålla sig till Sovjetunionen och i vilken gemenskap skulle man arbeta tillsammans med balterna? Vad var den huvudsakliga hotbilden och hur skulle den mötas? Allt detta gör det mycket intressant att undersöka den inrikespolitiska diskursen om Sveriges relation till Baltikum under det sena 1980-talet.

1.2 Tidigare forskning

Den stormiga tiden kring Baltikums självständighetsrörelser har ur svenska ögon beskrivits i mest detalj i diplomaterna Lars Fredéns och Sebastian Ahlanders memoarer. Fredéns bok *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989-1991* skildrar hur den svenska utrikespolitiken försökte hantera utvecklingen i Baltikum och dess implikationer för Sverige.¹⁶ Ahlander har i sin bok *Spelet om Baltikum* ett liknande ingångsvärde där konflikten skildras ur diplomaternas ögon på plats i Baltikum.¹⁷ Ahlanders bok har dock ett större fokus på relationerna mellan Moskva och Baltikum och skriver sällan om den svenska politiska opinionen. Fredén menade att krisen runt Baltikum ställde Sverige inför de svåraste säkerhetspolitiska frågeställningarna sedan debatten om NATO-inträde och det skandinaviska försvarsförbundet.¹⁸ Den svenska officiella linjen var under krisen att “de baltiska staterna, åtminstone tills vidare utgjorde delar av Sovjetunionen”.¹⁹ Enligt Fredén fanns det inga tankar på det konceptuella planet över hur utrikespolitiken skulle hantera situationen och han hävdar även att utrikesledningen föreföll totalt ovillig att tänka framåt i frågan.²⁰ Faktum var att Fredén själv hade fått höra vintern 1990-91 att utrikesminister Sven Andersson (S) inte ville

¹⁶ Lars Peter Fredén, *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989-1991*, Atlantis, Stockholm, 2004, s.39

¹⁷ Ahlander, 1992, s.9

¹⁸ Fredén, 2004, s.243

¹⁹ Ibid, s.142

²⁰ Ibid, s.148

röra i frågan överhuvudtaget.²¹ Frédén skriver dock i sin bok att han hade mycket liten insikt i vad utrikesledningen faktiskt tänkte om utvecklingen i Baltikum och att han inte haft som ambition att skildra den svenska politiska opinionen.²² Hans åsikt var dock att politiken låg i ett vänteläge där den under tiden fick "kryddas med kulturutbyte och ekonomiskt samarbete".²³ En viktig notering gällande Ahlanders och Frédéns böcker är att dessa memoarer inte är vetenskapliga verk. Deras åsikter är dock intressanta att ta med i uppsatsen då dessa personer personligen såg effekterna av den svenska utrikespolitiken i Baltikum samtidigt som de bidrar med viss insyn i den partipolitiska världen.

Jacob Westbergs bok *Svenska säkerhetsstrategier* beskriver Sveriges säkerhets- och försvarspolitiska strategier från 1814 till nutiden. Enligt honom var Sveriges yttersta mål under 1900-talet att bevara landets oberoende och säkerställa en nationell handlingsfrihet i alla former och lägen.²⁴ Ett högre syfte var samtidigt att verka för internationell avspänning och en fredlig utveckling i världen.²⁵ Det var också viktigt för Sverige att uppvisa en trovärdig hållning i landets neutralitetspolitik under kalla kriget. Detta skulle åstadkommas genom en aktiv utrikespolitik med en tung roll placerad på diplomaterna som skulle verka för medling, bistånd och nedrustning.²⁶ I längden skulle detta enligt svenskarna kunna överbrygga klyftorna mellan öst och väst.²⁷ Sverige hade sedan 60-talet utarbetat en utrikespolitik som syftade till att lägga fokus på frågor som fördelning av resurser och ökad rättvisa.²⁸ Sverige började med bakgrund i detta under denna tid stödja befrielseörelser i tredje världen.²⁹ Westberg analyserar främst säkerhetspolitik i termer av allianser och traditioner men det finns även andra aspekter som går att undersöka för att förstå och spegla relationer mellan länder. I fallet om relationen mellan Baltikum och Sverige går det exempelvis att vidga synen till ekonomin över Östersjön och relationer till den svenska minoriteten i Estland.

Kurt Almqvist och Kristian Gerners antologi *Kalla kriget: Sverige- En stormakt utan vapen?* går djupare in på dessa områden. Bo Petersson utvecklar bland annat synen på neutraliteten.

²¹ Fredén, 2004, s.183

²² Ibid, s.7, 246

²³ Fredén, 2004, s.185

²⁴ Jacob Westberg, *Svenska säkerhetsstrategier*, Studentlitteratur, Lund, 2015, s.191

²⁵ Ibid

²⁶ Ibid

²⁷ Ibid, s.167

²⁸ Ibid, s.188

²⁹ Ibid, s.167

Neutralitetspolitiken var enligt honom omöjlig att bestrida och en grundmurad del i den svenska opinionen och dagliga diskursen.³⁰ Den blev med tiden en del av den svenska självbilden och uppfattades som garanten för välfärdsstaten och den sociala tryggheten. Detta utvecklades även till ett trovärdigt retoriskt verktyg som kunde användas utomlands.³¹ Förhållandet till neutraliteten och den internationella solidariteten blir två viktiga principer att ta fasta på i forskningsläget. Detta eftersom riksdagsledamöterna behövde förhålla sig till dessa diskurser då de var starkt präglade i den svenska självbilden och den historiska traditionen. Argita Daudze går i sitt kapitel igenom Sveriges relation till Baltikum under kalla kriget. Sverige var ett av de få länder som erkände annekteringen 1940 som juridiskt legitim.³² Sveriges utrikesledning behandlade Baltikum som sovjetiska provinser. En teori som Daudze framför är att ett självständigt Baltikum inte ansågs ha något större militärstrategiskt värde för Sverige.³³ Istället låg denna attityd och syn fast under hela kalla kriget och kritiska röster tystades.³⁴ När riksdagen och media väl började diskutera Baltikumfrågan under 80-talet förekom tre ämnen frekvent. Dessa var att befria de baltiska staterna från ockupation, att befria exilbalt i Sverige från sovjetiskt medborgarskap och att öppna upp arkiven kring baltutlämningsaffären 1946.³⁵ Punkterna som Daudze tar fasta på blir en intressant referensram för undersökningen och kan ge inblickar i vad som är retoriskt intressant att undersöka i källmaterialet. Politiken kom att som Fredén beskrev det kännetecknas som “de små stegens politik” där diplomaterna och inte politikerna kom att spela den största rollen i Baltikum.³⁶

I artikeln *Swedish political attitudes towards baltic independence in the short twentieth century* framför forskaren Mart Kuldkepp två teorier om varför de svenska politikerna och de svenska regeringarna under större delen av 1900-talet aldrig fann något större intresse i att uppmärksamma de baltiska folkens kamp. Oviljan grundade sig enligt Kuldkepp i att svenskarna ansåg “öst” som underutvecklat och farligt samt att Sovjets geopolitiska intresse i området alltid skulle finnas kvar.³⁷ Kuldkepp påpekar dock att hans analys, som bland annat fokuserar på relationen till Ryssland, neutraliteten, aktivism-politiken och Baltikum, måste

³⁰ Bo Petersson, Kurt Almqvist & Kristian Gerner (red.), “Sverige under kalla kriget, den sovjetiska dimensionen”, *Kalla kriget. Sverige- en stormakt utan vapen?*, Atlantis, Riga, 2012, s.111

³¹ Petersson, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.115

³² Daudze, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.133-134

³³ Ibid, s.134

³⁴ Ibid, s.135

³⁵ Ibid, s.136

³⁶ Ibid, s.142

³⁷ Kuldkepp, 2016, s.399

kompletteras på grund av artikelns längd och abstraktionsnivå. Ambitionen var förhållandevis hög då hans övergripande syfte är att bidra till en större förståelse över hur svensk utrikespolitik fungerade under 1900-talet.³⁸ Kuldkepp ger en kort överblick över hur höger- och vänsterblocket i svensk politik utvecklade sina ståndpunkter under 80- och 90-talet men fokuserar främst på regeringen och den svenska staten som aktörer. Han ger dock några exempel på hur den politiska världen såg på situationen. Han menade att det länge legat i vänsterblockets intresse att värna Rysslands säkerhetsintressen och att flera partier svängde och ignorerade de egna argumenten partierna själva anfört innan 1991 års återetablering av de diplomatiska kontakterna.³⁹ I slutsatserna menar han på att åsiktsförändringarna kring Baltikum kunde äga rum tack vare en ekonomisk kris, Sovjets minskade auktoritet och den moraliska självbilden som hade byggts upp under kalla kriget och nu etablerades inom baltikumfrågan.⁴⁰ Detta kan tyckas svaret på många av de frågor som ställs i uppsatsen men likt Daudzes kapitel i *kalla kriget* utgår denna analys från diplomaternas berättelser och den historiska kontexten. En stor del av berättelsen om förändringen i slutet av 80-talet beskrivs med praktiska händelser, d.v.s med öppnandet av informationskontor i de baltiska staterna 1991 och inbjudningar till de baltiska parlamenten 1990.⁴¹ Kuldkepp motiverar detta med att diplomaternas memoarer i praktiken är de enda användbara källorna från denna period som påvisar hur den svenska ledningen fungerade och tänkte.⁴² Detta visar på att det finns en möjlighet att komplettera och analysera andra aspekter som kan ha påverkat attitydförändringar i Sverige. Förhoppningen är att riksdagsprotokollen från 1986-1990 kan bidra med denna komplettering då de aldrig analyserats som förstahandskällor.

1.3 Problemformulering

Baltikum har under en längre tid spelat en stor roll i Sveriges säkerhetspolitiska historia. Regionen är ur en militärstrategisk synpunkt mycket viktig för Sverige då kontroll över Baltikum betyder att maktsituationen i Östersjöområdet förändras. Regionen är även viktig för handel och sjöfartsleder till andra stater i Europa utanför Skandinavien. Under slutet av 1980-talet började det kommunistiska öststatsblocket att falla samman vilket skapade en stor osäkerhet i Sveriges närområde. Givet hur förutsättningarna såg ut kunde regionen gå mot en mer frihetlig framtid med ökat självstyre och decentralisering men det kunde lika gärna leda

³⁸ Kuldkepp, 2016, s.399

³⁹ Ibid, s.423, 427

⁴⁰ Ibid, s.428

⁴¹ Ibid, s.423

⁴² Ibid, s.420

till en militär konfrontation mellan de baltiska fronterna och Sovjetmakten. Ur ett utrikespolitiskt perspektiv blir denna tid även intressant att undersöka då de traditioner Sverige utvecklat sin utrikespolitik i enlighet med, neutralitetsprincipen och den moralisk-solidariska utgångspunkten, kom i en skärningspunkt. Forskningen kring hur Sverige triangulerade dessa traditioner för att bli en viktig aktör till balternas hjälp har som den tidigare forskningen visat enbart berört diplomaterna Fredéns och Ahlanders roller och berättelser samt bidragit med teorier kring agerandet. Genom att undersöka riksdagsdebatterna under ett antal år fram tills att de baltiska republikerna blev självständiga kan även utrikespolitiken speglas genom inrikesdebatterna. Dessa skulle kunna avslöja nya argumentationslinjer och komplementera den tidigare forskningen. Det går även att få inblick i en annan dimension, nämligen kopplingen mellan språk och makt då riksdagsdebatterna fungerar som en kommunikationskanal till såväl r inrikes som utrikes aktörer. Denna undersökning skulle kunna ge utökad förståelse för hur Sveriges aktioner (och icke-aktioner) gentemot de baltiska staterna och på så vis bidra till en djupare förståelse över svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

1.4 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att öka förståelsen kring den svenska relationen till Baltikum och hur de befintliga diskurserna i riksdagen förändrades under perioden 1986-1990. Fokus kommer att ligga på hur riksdagsledamöterna argumenterade och *hur åsiktslinjerna förändrades över tid*. Förhoppningen är att uppsatsen ska komplementera, bredda, utmana och utveckla den befintliga kunskapen om åsikterna kring baltisk självständighet. Detta kommer ge en utökad förståelse kring Sveriges utrikes- och säkerhetspolitiska hantering av situationen i Baltikum. Avslutningsvis ämnar uppsatsen även öka förståelsen kring svensk säkerhetspolitik under 1900-talet.

Följande övergripande frågeställning har valts ut:

- Hur återspeglades åsikterna kring baltisk självständighet i svensk riksdagsdebatt under åren 1986-1990?

1.5 Teoretiskt ramverk

Uppsatsen kommer nyttja delar av WPRs teoripaket. WPR står för *What is the Problem Represented to be* och erbjuder ett metodologiskt och teoretiskt tillvägagångssätt för att analysera policydokument.⁴³ Denna teori utgår ifrån att samhällets medborgare styrs utifrån problembeskrivningar och uppfattningen av dessa problem. Policyimplementering för att stoppa dessa problem kommer enligt teorin alltid att ge fördelar till vissa samhällsgrupper och nackdelar till andra.⁴⁴ Teorin är poststrukuralistisk och faller inom kategorin kritiska analyser. Enligt Carrol Bacchi används WPR inte för att hitta objektiva sanningar utan för att problematisera och ge alternativ till olika verklighetsuppfattningar.⁴⁵ WPR har dock inte som utgångspunkt att det finns dolda meningar inbyggda i policydokument och att dessa avsiktligt skulle skada vissa samhällsgrupper. Bacchi menar att detta kan ske oavsiktligt och att detta kan belysas genom ett användande av teorin och metoden.⁴⁶ WPR-teorin tar inspiration från Michel Foucaults diskursanalys och förståelse av sociala relationer. Likt Foucaults diskursanalys bygger WPR-teorin på att politiker och samhället opererar i en social föränderlig miljö där olika typer av diskurser möjliggör och stänger ute politiska förslag. Det finns alltid ett politiskt subjekt som representerar problemet och som policyn utestänger eller förbättrar för.⁴⁷ Det finns i WPRs teoripaket tre punkter att testa problembeskrivningar på: **1)** Genom att undersöka diskursiva element - vad kan sägas och vad kan inte sägas? **2)** Analys av subjekten genom att undersöka hur dessa konstrueras som problem. **3)** Undersökning av den materialistiska effekten av problembeskrivningarna på de politiska subjekten.⁴⁸ Genom denna teori finns även en möjlighet att reflektera över vad en viss policy kan ha lett till och hur dess problembeskrivning kan fortsätta påverka framtiden.⁴⁹

⁴³ Carrol Bacchi, *Analysing Policy, What's the problem represented to be?*, Frenchs forest, N.S.W: Pearson, Sydney, 2009, s.1

⁴⁴ *Ibid*, s.25

⁴⁵ *Ibid*, s.32, 39

⁴⁶ *Ibid*, s.30

⁴⁷ *Ibid*, s.41-42

⁴⁸ *Ibid*, s.40

⁴⁹ *Ibid*, s.43

Eftersom denna uppsats har en historisk ansats och syftar till att belysa skeenden under det sena 80-talet och det tidiga 90-talet kommer inte hela teoripaketet kunna användas. Baltikum blev självständigt 1991 och det finns därför ingen mening på att analysera hur riksdagsledamöterna ser på baltisk självständighet idag. Jag vill inte heller reflektera kring egna teorier om alternativa tillvägagångssätt att se på baltisk självständighet då det inte uppfyller mitt syfte. Jag vill dock analysera de olika partiernas problembilder och deras förslag. Teorin erbjuder detta och kan även användas för att problematisera den tidigare forskningens analyspunkter. Bacchis teori ger mig även tillgång till en poststrukturalistisk förståelse av sociala relationer vilket gör att uppsatsen kan bevisa sambandet mellan språk och makt och hur denna i sin tur utformar säkerhetspolitiken. Källmaterialet kommer heller inte bestå av policydokument utan av debatter kring eventuell policy. Detta är ännu en anledning till att inte hela teori och metod-paketet kan nyttjas.

2. Metod och material

2.1 Metod

Uppsatsen grundar sig på en kvalitativ textanalys som utgår från WPRs teoretiska ingångsvärden. Eftersom källmaterialet är av en historisk karaktär kan inte hela WPRs metodpaket användas men stora delar kan trots detta nyttjas. Ett antal riksdagsdokument har identifierats utifrån de kritiska åren 1986-1990. Urvalet av dessa sju dokument motiveras genom tre principer.

- Dess närhet och relevans till kritiska händelser i den baltiska självständighetskampen och den svenska kontexten.
- Att det förs en faktisk debatt mellan partier i riksdagsprotokollen och att det inte bara rör sig om ett upprepande om återkommande ståndpunkter
- Tidsintervallen mellan debatterna (Gäller åren 1989-1990)

Utdrag görs från dessa dokument genom en närläsning som tar hänsyn till speciella diskursiva element som knyter an till WPR-teorin. Dessa element kännetecknas av kopplingar till olika säkerhetspolitiska principer som neutralitetspolitiken och den solidariska utrikespolitiken samt hur Baltikum utmålas som ett politiskt subjekt. Citat som påvisar dessa teman plockas därför ut från dokumenten för att bereda plats för en djupare analys av

språkbruket. Dessa sju dokument ställs sedan upp kronologiskt som undersökningsrubriker. Jag har valt att göra på detta sätt då det enkelt möjliggör en överblick över hur diskussionspunkterna förändras över tid. I början av varje undersökning redogör jag för en kort historisk kontext som främst fokuserar på viktiga politiska händelser i Sverige och Baltikum. Detta skapar en röd tråd in i undersökningen och gör det lättare att följa debatterna. Varje dokument analyseras sedan i undersökningkapitlet utifrån den huvudsakliga frågeställningen. Jag letar efter argumentationslinjer som är likartade men som också förändras under åren. Jag letar också efter eventuella avvikelser från det som står utskrivet i den tidigare forskningen och argument som inte utforskats och som kan förklara det utrikespolitiska agerandet. Den tidigare forskningen kommer att jämföras med källmaterialet och med hjälp av denna jämförelse kommer avslutningskapitlet sammanfatta en större analys över tid och ge en bättre helhetsbild. I avslutningskapitlet kommer jag också återkoppla till WPR-teorin och redogöra för vad problemet representerades som under åren 1986-1990 och hur detta påverkade partierna.

2.2 Källmaterial

Det material jag använt mig av är inskannade riksdagsprotokoll från 1986-1990. Dessa protokoll har förts av en sekreterare som dokumenterat talen och debatterna i riksdagens kammare. Kammaren är riksdagens viktigaste kommunikativa organ, såväl för interna och externa lyssnare. Det ligger därför i talarnas intresse att på tydligast möjliga sätt beskriva sitt partis politik och syn på samhällets olika delar. Detta gör riksdagsdokumenten till en relevant källa för att få en inblick i vad de olika ledamöterna tyckte. Eftersom alla riksdagsledamöter kan delta i debatterna finns det stor chans för att olika åsikter kan uttryckas. Detta betyder också att det kan bli rörigt att följa undersökningen då det är många argumentationslinjer som förekommer. Extra stor vikt måste dock läggas på återkommande argument och nyanseringar av partiernas förhållning till den baltiska självständighetskampen.

Det finns ett stort urval av debatter som berör Baltikum. Genom att använda mig av sökorden "Baltikum, Estland, Lettland och Litauen" på riksdagens hemsidas sökmotor och genom att undersöka åren 1986-1990 gör jag en första avgränsning. Det finns en varierande mängd av dokument beroende på vilket år som undersöks. 1986, 1987 och 1988 innehåller exempelvis bara ett fåtal debatter om ämnet medan Baltikum tillsammans med situationen i Östeuropa fullkomligt dominerar den utrikespolitiska dagordningen 1989-1990. Det är dessutom dessa

två sista år som fått mest uppmärksamhet i den tidigare forskningen.⁵⁰ Totalt sett finns det endast en debatt 1986 och en 1987 men hela fem stycken år 1988. Sedan kommer frågan tydligt högt upp på prioriteringslistorna då 1989 innehåller femton debatter och 1990 innehåller sju. Jag kommer göra nedslag i debatter som uppfyller de tre krav som stipuleras under kapitlet metod. Åren 1989 och 1990 är speciella eftersom det sker många samhällsomvälvande utvecklingar under båda år. Därför kommer fyra debatter undersökas under dessa år för att fånga in eventuella skiftningar i de etablerade diskurserna. De debatter som identifierats från de ovanstående kriterierna är debatten kring balters dubbla medborgarskap den 30 maj 1986, den utrikespolitiska debatten 18 mars 1987 och en debatt om utrikesutskottets betänkande kring Sveriges relationer till de baltiska republikerna den 23 november 1988. Från 1989 har debatten om utrikesutskottets hemställan den 17 maj och interpellationssvaren den 4 december valts ut. Undersökningen avslutas med 1990 års debatt den 2 maj om samarbetet med Central- och Östeuropa, Baltikum samt med europadebatten den 10 oktober.

2.3 Källkritik

Riksdagsprotokollen är offentliga handlingar och förda av en sekreterare under debattens gång. Källorna är bevarade och lättillgängliga på riksdagens hemsida för allmänheten. Eftersom uppsatsen syftar till att undersöka partiernas åsikter fungerar tendensen i talen till uppsatsens fördel. Det går dock att påpeka att riksdagsledamöterna kan uttrycka egna åsikter i talarstolen som inte speglar det egna partiets visioner eller pågående målsättningar. Det kan finnas andra familjerelaterade eller personliga intressen som ledamöterna vill företräda. Detta kan ge en förvrängd bild av vad riksdagsledamöternas parti egentligen framhäver och tycker politiskt. Detta brukar dock påpekas i debatterna av ledamöternas motståndare och de punkter som är intressanta att ta fasta på brukar återkomma i debatten flera gånger. Detta gör det enklare att undvika misstolkningar av partiernas åsikter i undersökningen.

2.4 Avgränsningar

Uppsatsens omfång kommer beröra åren 1986-1990. Detta görs med utgångspunkt i Anders Kasekamps liknelse av Baltikums självständighetsprocess till en cykelstafett. Kasekamp menar att vardera baltisk republik tog stafettpippen och ledde kampen en tredjedel av vägen mot självständigheten. Kasekamp beskriver tre tidskamper. Han inleder med den inledande lettiska processen 1986-1987 vilket följs av den estländska processen 1987-1989 och avslutas

⁵⁰ Se Fréden, Dauze i Almqvist & Gerner (red.) och Kuldkepp.

med den litauiska processen 1989-1990.⁵¹ I det sista skedet 1990-1991 samarbetade alla stater och återuppnådde självständigheten till följd av Sovjetunionens kollaps sommaren 1991.⁵²

3. Undersökning

3.1 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1986

Historisk kontext

Under detta år inleds den lettiska fasen i Baltikums frigörelseprocess. Under 1986 introduceras glasnost och perestrojka av Sovjetunionen vilket ledde till ny organisationsfrihet och fri yttranderätt inom Baltikum och Sovjetunionen. Miljöfrågan aktualiserades av explosionen i Tjernobyl i april 1986 och ledde sedan till omfattande miljöprotester 1986-1987. Dessa skedde mot ett byggande av ett vattenkraftverk i Lettland, en fosforgruva i Estland och en tredje kärnkraftsreaktor i kärnkraftverket Ignalina i Litauen.⁵³ Enligt Ahlander ansåg den stora massan i Sverige att exilbalter som eftersträvade ett självständigt Baltikum var extremister och kunde i värsta fall framställas som nazisternas medlöpare.⁵⁴

Debatten

Riksdagsdebatten år 1986 behandlar frågan om balternas dubbla medborgarskap i Sovjetunionen och Sverige.⁵⁵ I fokus, väckt av Birger Hagård (M) står frågan om Sverige faktiskt erkände den sovjetiska annekteringen av Baltikum 1940.⁵⁶ I debatten som huvudsakligen sker mellan Moderaterna och Socialdemokraterna anförs flera moraliska argument för hur denna fråga är viktig för Sverige. Hagård (M) pekar bland annat på att Sverige och Estland var förenade under 160 år och att Sverige var det andra landet efter Nazityskland att erkänna annekteringen.⁵⁷ Han knyter dessutom an till den solidariska utrikespolitiken genom att uttala:

Visst är Sovjetunionen en stor och mäktig granne, som ligger nära oss, men från moralisk synpunkt finnes väl anledning för oss i det här landet, som annars så gärna uttalar oss om

⁵¹ Kasekamp, 2010, s.168

⁵² Ibid, s.169-170

⁵³ Kasekamp, 2010, s.161

⁵⁴ Ahlander, 1992, s.29

⁵⁵ Riksdagens protokoll 1985/1986: 157, 1986, Riksdagen, s.62

⁵⁶ Ibid

⁵⁷ Ibid, s.62, 65

olika förhållande i världen, att klart säga ifrån att vi har våra sympatier för det fria och självständiga balticum (sic!) och att det inte är fråga om något de-jure erkännande.⁵⁸

Moderaterna ifrågasätter alltså Sovjetunionens legitimitet och herravälde över de baltiska staterna. I ett annat anförande av Pär Granstedt (C) används ännu skarpare ordbruk där Sovjetunionen beskrivs i termen “fiendemakten” för balterna.⁵⁹ I Hagårds argumentation står det baltiska folket och Baltikum i fokus som huvudaktörer men om detta jämförs med Socialdemokraternas retorik uppkommer en helt annan bild. Bengt Silfverstrand (S) säger bland annat att:

Vi både kan och skall fortsätta vår kritiska granskning av det baltiska folkets situation inom den nuvarande Sovjetunionens gränser, men vi gagnar inte dessa folks intressen med till intet förpliktande uttalanden. De baltiska staternas inlämnade (sic!) i Sovjetunionen är en realitet, hur illa vi än tycker om detta⁶⁰

Här står Sovjetunionens status i fokus medan uttalanden om Baltikums eller de baltiska folkens rätt till självständighet lyser med sin frånvaro. Samtidigt kan principen om den solidariska utrikespolitiken upprätthållas genom att betona Sveriges intresse för det baltiska folkets situation. “Realiteten” som socialdemokraten talar om bildar gränserna, både bokstavligt och bildligt, om vad den svenska solidariska utrikespolitiken måste verka inom. Silverstrands användning av begreppet “folks intressen” är för övrigt intressant, då begreppet kan användas för att betona andra viljor än självständighet, som exempelvis kulturella eller ekonomiska intressen. Denna argumentation kan styrkas av senare uttalanden, där Silfverstrand (S) uttalar att det är beklagligt att Sovjetunionen efter införlivandet av de baltiska staterna också suveränt kontrollerar hela detta territorium.⁶¹ Han säger samtidigt att:

Vi understödjer starkt på olika sätt det (sic!) baltiska folkens vilja att upprätthålla sina kulturella traditioner. Då är enligt vår uppfattning det bästa att man upprätthåller förbindelser med dessa människor på olika sätt.⁶²

⁵⁸ Riksdagens protokoll 1985/1986: 157, 1986, s.63

⁵⁹ Riksdagens protokoll 1985/1986: 157, 1986, s.66

⁶⁰ Ibid, s.63-64

⁶¹ Ibid, s.65

⁶² Ibid, s.65

Argumentationen är tillräckligt tydlig för att markera stöd till en undertryckt målgrupp för den svenska utrikespolitiken, samtidigt som den är väldigt vag och ospecifik med hjälp av orden "på olika sätt". Sovjetunionens ställning som högst beslutade över dessa frågor markeras och bekräftas kraftigt. På detta sätt kan de även verka inom ramen för neutralitetspolitiken då beslutsfattandet ges till stormakten Sovjetunionen medan Sverige agerar därefter.

3.2 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1987

Historisk kontext

Förutom fortsättningen på 1986 års miljöprotester så utökade även Sovjetunionens medborgare sina protester mot staten och dess forna ledare detta år. Den 14 juni 1987 högtidlighöll lettiska människorättsaktivister offren av 1941 års deportationer och började nu tala öppet om Stalins brutalitet. Samtidigt så hölls regimkritiska demonstrationer i alla baltiska huvudstäder på årsdagen av Molotov-Ribbentrop-paktens signering. Samtidigt började även artiklar om ett mer decentraliserat och självstyrande Estland florera.⁶³

Debatten

Riksdagsdebatten den 18 mars år 1987 är en utrikespolitisk debatt. Precis som under hela året, sett till bristen på debatter och motioner som berör Baltikum kännetecknas debatten av en avsaknad på större intresse för den baltiska frågan. De baltiska staternas situation förs inte på tal förrän efter 43 anföranden, i slutet på den utrikespolitiska debatten.⁶⁴ Varken utrikesminister Sten Andersson (S) eller oppositionsledaren Carl Bildt (M) berör frågan i början av debatten. Detta är värt att synliggöra då debattens inledande fas kan sägas sätta tonen och riktningen för den kommande debatten. Självklart spelar även andra faktorer in som inrikespolitiska bedömanden, omvärldshändelser och nyhetsbilden. Utrikesministern kan dock ha berört frågan bakvägen genom sina kommentarer gällande utvecklingen inom Sovjetunionen. Andersson (S) lämnade följande kommentar:

Från Sovjetunionen kommer allt tydligare signaler om behovet av en förändring i det sovjetiska samhället. En större öppenhet och ett friare tankeutbyte, liksom ökat folkligt deltagande i ett land som Sovjetunionen, gagnar alla Europas folk. I denna

⁶³ Kasekamp, 2010, s.161-162

⁶⁴ Riksdagens protokoll 1986/1987: 89, 1987, Riksdagen, s.97

process har också ökade mänskliga kontakter över gränser stor betydelse. Varje steg i denna riktning hälsar vi därför med tillfredsställelse och positivt intresse.⁶⁵

Retoriken och ståndpunkten är likt 1986 positiv mot den dåvarande utvecklingen men samtidigt passiv och icke-reaktiv. Ansvar för utvecklingen förskjuts till sovjetisk sida och Sveriges agerande minskar i betydelse. Detta går i linje med den traditionella passiva rollen som socialdemokraterna uppvisade enligt Kuldkepp.⁶⁶ Oppositionens svar är likt socialdemokraternas öppet för tolkning då Baltikum inte förekommer i ord men det är tydligt att en annorlunda ståndpunkt manifesteras i deras språkbruk. Margareta von Ugglas (M) påpekar att folkens förhoppningar i Östeuropa inte får svikas och att kontakterna med central och Östeuropa måste byggas ut.⁶⁷ I slutet av debatten för dock Per-Olof Strindberg (M) frågan om Baltikum på tal. I sin plädering för stöd till Baltikum anknyter han till svensk stormaktshistoria och hur esterna beskriver tiden under stormaktsväldet som “den goda svensktiden”.⁶⁸ Han refererar även till sin egen personliga bakgrund då han besökte staterna under mellankrigstiden. Slutligen argumenterar han för att Sverige med kraft ska kämpa för att Estland, Lettland och Litauen ska återta sin plats som fria nationer i världen.⁶⁹ Förutom ett snabbt instämmande av en partikollega fick detta inspel ingen replik eller erkännande.⁷⁰ Detta kan bero på att debatten närmade sig sitt slut men också vara ett tecken på att frågan undveks eller förpassades som mindre viktig.

3.3 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1988

Historisk kontext

Politiska alternativ till kommunistpartierna börjades nu etableras i samtliga baltiska republiker i form av olika folkfronter. Folkfronterna representerade en samling för hela samhället och tog snabbt formen av nationella rörelser. Dessa beslutade i oktober att samarbeta för att uppnå ett större mått av demokrati och ekonomiskt självstyre. Ett stort politiskt och folkligt tryck för självständighet och självstyre ägde nu rum och den sjungande revolutionen inleddes där uppemot en fjärdedel av Estlands befolkning via sångfestivaler sjöng patriotiska sånger. Samtidigt minskades Sovjetunionens legitimitet i takt med att de

⁶⁵ Riksdagens protokoll 1986/1987: 89, 1987, s.5

⁶⁶ Kuldkepp, 2016, s.422

⁶⁷ Ibid, s.52-53

⁶⁸ Ibid, s.98

⁶⁹ Ibid

⁷⁰ Ibid, s.100

baltiska folkfronterna vägrade gå med på nya federala förslag där möjligheten att utträde ur unionen skulle tas bort från konstitutionen.⁷¹ 1988 var också året då Miljöpartiet gjorde entré i Sveriges riksdag.⁷²

Debatten

Denna debatt skedde i anslutning till att riksdagen skulle besluta om utrikesutskottets betänkande om Sveriges relation till de baltiska republikerna.⁷³ Samtliga av riksdagens partier medverkade i denna debatt vilket var ett tecken på att situationen i Baltikum väckt intresse inrikespolitiskt. I likhet med debatterna år 1986 och 1987 går det att urskilja en skillnad i vilka partierna ser som högst ansvariga över utvecklingen. Det kristalliseras i två block med M och MP i ena och S, C, FP och VPK i den andra. Argumentationspunkterna skiljer sig dock åt inom blocken. Moderaterna väljer i denna debatt att tydligare anknyta till den moraliska utrikespolitiska självbilden av Sverige. Gunnar Hökmark (M) använder sig av denna dimension tydligt genom att säga:

Det är i all sin enkelhet ett fullkomligt underkännande av den moraliska dimensionen i svensk utrikespolitik att majoriteten i utskottet inte vill uttrycka sina förhoppningar om att förändringarna mot ökad självständighet skall ge positiva resultat.⁷⁴

Samtidigt beskrev han socialdemokraternas och kommunisternas brist på engagemang för balternas ökade krav på självständighet som ett prov på kallsinnighet.⁷⁵ Användandet av termen kommunister används troligen för att belysa att VPK varit delaktiga i balternas öde genom deras och Sovjetunionens gemensamma ideologi. I sin argumentation använder han sig också av skam som verktyg för att återknyta till de-jure erkännandet 1940 och baltutlämningen för att motivera sitt ställningstagande.⁷⁶ Genom att göra på detta sätt försöker partiet kapitalisera på principen om en solidarisk utrikespolitik. Som Daudze även skriver återkom baltutlämningen ofta i media och riksdagsdebatterna under det sena 80-talet.⁷⁷ Miljöpartiet är det andra partiet som använder lika antagonistiska ordalag för att uttrycka sitt stöd för den baltiska självständigheten. Per Gahrton menar att det inte är första gången i

⁷¹ Kasekamp, 2010, s.163-164

⁷² Maggie Strömberg, Vi blev som dom andra - Miljöpartiets väg till makten, Atlas, Stockholm 2016, s.36-37

⁷³ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, Riksdagen, s.35

⁷⁴ Ibid, s.36

⁷⁵ Ibid, s.36

⁷⁶ Ibid, s.36-37

⁷⁷ Daudze, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.136

historien som en centralstyrd diktatur ersätts med nationell mångfald och demokrati och dessutom inte första gången ett supermaktvälde faller ihop.⁷⁸ Han säger dessutom att:

Därför välkomnar vi en uppluckring av det sovjetiska systemet, och vi hälsar såväl armenier som balters självständighetssträvanden med glädje och hoppas att dessa folk ska kunna balansera, så stalinister och reaktionära centralister inte ska kunna återfå herraväldet.⁷⁹

Gahrtons (MP) betoning på supermaktsvälde, diktatur och herravälde skiljer sig från övriga partier som använder sig av mindre kontroversiella ordalag. Gahrtons (MP) förhoppningar om utökade självständighetsrörelser visar också på att han inte ville vänta in aktioner från Sovjetunionens ledning utan från grupperna inom Sovjetunionen. Miljöpartisterna använder sig också av miljöfrågor för att få upp Baltikum på dagordningen. Detta stämmer överens med Kuldkepps resonemang om att det var den enklaste ingången för partiet att hävda sig i denna fråga.⁸⁰ En ledande fråga och argumentationslinje som Kuldkepp med flera inte tagit upp är dock att Miljöpartiet också använder sig av den inrikespolitiska debatten om ett framtida medlemskap inom EG för att stötta balterna. Gahrton (MP) menar att Miljöpartiet vill se en frihet från all centralstyrning såväl från Bryssel som Moskva.⁸¹ Detta är en betydligt mer nyanserad bild än vad Kuldkepp redogör för då han argumenterar för att Miljöpartiet i likhet med Socialdemokraterna skulle haft svårt att få upp frågan på dagordningen utan miljöargumentet.⁸² Gahrton (MP) deltar aktivt i debatten under hela perioden och kritiserar Moderaterna för att dra Baltikum från östimperiet in i västimperiet. Västimperiet är för miljöpartiet i detta fall EG, föregångaren till EU.⁸³

Från FP, C och S:s deltagande i debatten uppträder en nästan samstämmig argumentationslinje som tar en utgångspunkt i geopolitik. Folkpartisten Håkan Holmberg menar att perestrojkan och glasnost ger Baltikum unika möjligheter att vara föregångare till andra delar av Sovjetunionen.⁸⁴ Centerpartisten Pär Granstedt formulerar denna vision lite tydligare i det efterföljande debattinlägget. Han sa bland annat att:

⁷⁸ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.51

⁷⁹ Ibid, s.52

⁸⁰ Kuldkepp, 2016, s.427

⁸¹ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.54-55

⁸² Kuldkepp, 2016, s.427

⁸³ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.57

⁸⁴ Ibid, s.39

Jag tror att det är rimligt att hävda att även ur ett större sovjetiskt perspektiv borde det vara mycket intressant att låta de här tre republikerna bli ett experimentfält för en mera långtgående perestrojka, en mera långtgående glasnost, än vad man under samma tid kan utveckla i resten av unionen.⁸⁵

och:

Att låta Baltikum bli ett litet grand av en ekonomisk och politisk frizon skulle kunna ge erfarenheter som gynnade utvecklingsarbetet i resten av Sovjetunionen, och naturligtvis också kunna ge positiva ekonomiska resultat till hela Sovjetunionens fromma.⁸⁶

Samtidigt som Granstedt (C) appellerar för mer frihet och självstyre av de baltiska staterna framför han hur Sovjetunionen och Moskvaledningen skulle tjäna på detta.⁸⁷ Detta och de liknande ställningstagandena år 1986 och 1987 bekräftar Kuldkepps teori om att Sverige såg Sovjetunionen som en evig aktör i Baltikum-regionen och att den huvudsakliga frågan partierna ställde sig var: Hur mycket går det att hjälpa balterna utan att förarga Moskva?⁸⁸ Det är också möjligt att de positiva effekterna för Sovjetunionen som Granstedt (C) nämner används för att lugna sovjetiska åhörare då riksdagens talare sannolikt även har åhörare i utlandet. Socialdemokraterna använder ett svalare språkbruk kring den baltiska framtiden och framhäver Moskvas ställningstaganden på ett ännu tydligare sätt. Sture Ericson (S) säger uttryckligen att det finns två restriktioner som sätter ramarna för den fortsatta utvecklingen i Baltikum. Dessa två restriktioner var att republikerna förblir delar av Sovjetunionen och att kommunistpartiets ledande roll i enpartisystemet bevaras.⁸⁹ Ericson (S) framhäver Moskvas intressen mycket tydligt och reflekterar över att det är inom dessa ramar Sverige och Baltikum ska verka. Han använder även en annan synpunkt för att beskriva situationen i Baltikum. Nämligen att Gorbatsjovs politik tycks vara enda vägen ut ur eländet men att perestrojka och glasnost bara skapat oreda i de, enligt Ericson (S), hårt disciplinerade länderna.⁹⁰

⁸⁵ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.41

⁸⁶ Ibid, s.41

⁸⁷ Ibid, 1988, s.41

⁸⁸ Kuldkepp, 2016, s.427-428

⁸⁹ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.43

⁹⁰ Ibid, s.43

Språkbruket Ericsson (S) använder är intressant då det är mindre aggressivt gentemot Sovjetunionen än de övriga partierna. När andra partier uttalar sig om kommunismens sönderfall och frihetsrörelserna i Europa beskriver Ericson (S) situationen i Östeuropa som en “öppen kris” med politiska och moraliska avståndstaganden från tidigare sovjetledare Stalin och Brezjnev.⁹¹ I detta sammanhang är det kanske inte anmärkningsvärt att Ericson (S) tillskriver de baltiska länderna epitetet hårt disciplinerade istället för begrepp som ockuperade. I de utvecklingsmöjligheter som Ericsson (S) ser finns först och främst framtida handelsmöjligheter med Sovjetunionen:

Som jag ser det, bör vi från svensk sida göra vårt yttersta för att på olika sätt utveckla det ekonomiska samarbetet. Det bör kunna ge fördelar för oss och för dem. Inte minst kan ekonomiska engagemang i de baltiska republikerna bli första steget in på den potentiellt mycket stora sovjetiska marknaden.⁹²

Det finns inte heller några varnande ord mot Sovjetunionen om situationen skulle eskalera militärt till skillnad från Granstedt (C) som i sitt anförande kommenterar att Sovjetledningen skulle få ett betydande politiskt pris att betala om den med mer eller mindre våldsamma medel satte stopp för utvecklingen i de baltiska republikerna.⁹³ På sin höjd återfinns det svenska förhoppningar över utvecklingen i Baltikum enligt Ericsson (S) men också förvarningar om Baltikum inte håller sig inom ramarna kan det bli mycket farligt framöver. En tolkning som går att göra från detta uttalande är att Ericson (S) ansåg att Sovjetunionen hade rätten till att göra situationen farligare då de hade stora säkerhetsintressen i området.

Det finns slutligen en likstämmighet kring förutsättningen att Baltikums framtid låg inom Sovjetunionen. Det fanns dock olika skiljelinjer kring hur Sverige skulle agera mot Sovjetunionen. De borgerliga partierna Centerpartiet och Folkpartiet intar en defensiv hållning mot Sovjets agerande i Baltikum medans Socialdemokraterna intar en mer passiv hållning. Sture Ericson (S) säger i ett senare anförande att “Vi bör ge ett förnuftigt stöd för vad som sker” men tydliggör inte vad detta skulle vara för något slags stöd. Han varnar också oppositionen för att “blåsa på” utvecklingen i Baltikum då det redan fanns för mycket hetta där.⁹⁴ Detta får även en replik från Pär Granstedt (C) där han håller med Ericson (S) och säger

⁹¹ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.42

⁹² Ibid, s.44

⁹³ Ibid, s.41

⁹⁴ Ibid, s.47

att “det verkligen inte är vår uppgift” samt uttalar att oppositionen inte föreslagit något sådant.⁹⁵ Bertil Måbrink från Vänsterpartiet kommunisterna (VPK) gör också ett anförande i slutet av debatten där han mycket likt Ericson (S) argumenterar för att det nu går att utveckla nya relationer med Sovjetunionen genom Gorbatsjovs reformer och att detta gynnar Sverige och Sovjetunionen.⁹⁶ Detta är en passiv inställning till Baltikum och ett synsätt som återigen sätter fokus på relationen mellan Sverige och Sovjetunionen, inte Baltikum.

3.4 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1989 (1)

Historisk kontext Januari-Augusti

I mars detta år hölls de första fria valen till Sovjetunionens högsta kongress och resulterade i en vinst för samtliga kandidater stöttade av de nationella folkfronterna. I maj skapades den baltiska kongressen för ett gemensamt samarbete på ministernivå och genererade utlåtanden om balternas positioner på centrala politiska frågor.⁹⁷ Litauen och Lettlands lagstiftande församling avger i maj samma år suveränitetsförklaringar.⁹⁸ I Östeuropa flammar även stora protester upp och den 20 augusti utbryter demonstrationer i Prag på årsdagen av 1968 års sovjetiska invasion. Samtidigt organiseras ännu en jättedemonstration i Baltikum på årsdagen av Molotov-Ribbentrop-pakten signerande den 23 Augusti när den baltiska kedjan äger rum. Detta var en fysisk handhållning mellan två miljoner människor från södra Litauen till Norra Estland.⁹⁹

Debatten

Denna debatt ägde rum till följd av utrikesutskottets betänkande 21 om Sveriges relationer till de baltiska republikerna.¹⁰⁰ I debatten deltog samtliga riksdagspartier (M, FP, C, MP och S) förutom VPK. Moderaten Alf Wennerfors inledde debatten med att deklarerera hur hans parti lagt motioner om frågan, debatterat, yrkat och även vilka förslag andra moderater försökt lagt fram som inte gick att genomföra. Wennerfors (M) syftar då på en motion om att myndigheter ska vara tydligare med att markera de baltiska republikernas gränser på olika kartor.¹⁰¹

Wennerfors (M) beklagar sig över att de ekonomiska medlen som anslås till Baltikum är

⁹⁵ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.48

⁹⁶ Ibid, 1988, s.50

⁹⁷ Kasekamp, 2010, s.164-165

⁹⁸ Hökmark, 2021, s.11

⁹⁹ Ibid, s.12

¹⁰⁰ Riksdagens protokoll 1988/1989: 110, 1989, Riksdagen, s.115

¹⁰¹ Ibid, s.111

alltför låga och frågar kammaren varför andra drabbade länder i världen kan få mer pengar än de närmaste grannländerna.¹⁰² Moderaterna använder sig ännu en gång av Sveriges tradition om den solidariska utrikespolitiken för att öka aktionerna mot Baltikum. Han knyter starkt an till att pengarnas mål är att befästa grundstenarna i demokratin som kulturellt utbyte, öppnare gränser och handel.¹⁰³

I det efterföljande anförandet av Håkan Holmberg (FP) återkopplade han till föregående års höstdebatt och ställde sig frågande till den "egendomliga diskussion" som ägde rum till följd av att några partier tydligare ville uttala att de ställde sig positiva till en fortsatt utveckling i Baltikum.¹⁰⁴ Folkpartisten är nästintill deterministiskt i sitt sätt att prata om fortsatta framgångar för Glasnost och Perestrojka i Sovjetunionen. Holmberg (FP) menar att ljuset tändes först i Baltikum och det därifrån skulle sprida sig till resten av landet.¹⁰⁵ När han senare pratar om möjliga svenska aktioner till balternas fördel som fortsatta insatser på miljöområdet är han noga med att påpeka att detta även kommer förändra andra områden som ekonomin och fortsatta frihetsrörelser. Holmberg (FP) argumenterar för att aktionerna måste bedrivas på detta sätt då Sverige behövde komma ihåg vad man har att göra med när man för resonemang med baltiska och andra sovjetiska företrädare.¹⁰⁶

Detta bör nog tolkas som att Holmberg vill bedriva fortsatta kampanjer för frihet i Baltikum under fördolda poster. Holmberg (FP) dementerar även senare den konflikt mellan balter och ryssar som påstås äga rum i Baltikum, där intressen skulle sägas stå emot varandra. Holmberg (FP) gick långt som att säga att konflikten var överdrivet uppmålad och vilseledande.¹⁰⁷ Per Gahrton (MP) ger sig också in i denna debatt och refererar till en baltisk grön kongress där ledamöterna pekade ut just den demografiska utmaningen som ett existentiellt hot.¹⁰⁸ Detta är intressant då Sture Ericson (S) i ett senare anförande säger att det dummaste de nationalistiska balterna kunde göra vore att köra bort ryssarna då de lever i de baltiska republikerna.¹⁰⁹ Partierna har olika ingångar i frågan och de knyter an till de större perspektiven partierna har på situationen i Baltikum. Folkpartiet ser optimistiskt på situationen och hoppas på en fortsatt politisk påtryckning mot Moskva med hjälp av ryssar

¹⁰² Riksdagens protokoll 1988/1989: 115, 1989, s.111

¹⁰³ Ibid

¹⁰⁴ Ibid, s.112

¹⁰⁵ Ibid, s.112

¹⁰⁶ Ibid, s.112

¹⁰⁷ Ibid, s.113

¹⁰⁸ Ibid, s.117-118

¹⁰⁹ Ibid, s.123

och balter. Miljöpartiet återanknyter till att de ekonomiska, demografiska och miljömässiga problemen inte kan lösas från ett centralstyre. Gahrton (MP) påpekar även att det inte spelar någon roll om centralstyret av republikerna kommer från en kommunistisk eller demokratisk sovjetledning.¹¹⁰ Socialdemokraterna använder epitetet nationalistiska balter och varnar för dumma aktioner som kan förarga Sovjetunionen. Ericsson (S) återknöt även i debatten att det var viktigt för det “demokratiska sinnelaget” att hoppas på att balterna förde en mer tolerant hållning mot ryssarna.¹¹¹ Denna argumentation kopplar an till båda de utrikespolitiska traditionerna och kan beskrivas som ett balanserande mellan de två principerna om solidaritet och neutralitet. Samtliga partier använder också den demografiska punkten för att motivera sitt eget parti ställningstagande.

Pär Granstedt (C) inledde sitt anförande med att återknyta till Sveriges handel under mellankrigstiden med Baltikum och konstaterade att:

Molotov-Ribbentrop-pakten innebar att de baltiska staterna tillfördes Sovjetunionens intressesfär, och vi vet alla det konkreta resultatet av detta. Man kan alltså med fog säga att det faktum att de baltiska republikerna ingår i Sovjetunionen är den enda kvarvarande resten av den nyordning av Europa som Hitler försökte införa.¹¹²

Kopplingen till Hitler är utan tvekan en provokativ jämförelse för att samla stöd kring balternas kamp och att förminska Sovjetunionens ställning i området. Samtidigt är den efterföljande uppmaningen till Sovjetunionen ganska fattig i praktiken. Granstedt (C) återknyter sedan igen till att konsekvenser väntar för Sovjetunionen om de stoppar den baltiska processen. Han säger att både Sverige och världen förväntar sig mycket från den pågående utvecklingen i Baltikum men han är inte specifik i vem som skulle utlösa konsekvenserna eller vad dessa kan bestå av förutom ändrade relationer.¹¹³ Detta kan trots ett tamt språkbruk representera en åsiktsförändring från det föregående årets debattinlägg. Granstedt (C) höll då med Ericson (S) i att Sverige inte skulle medverka till att “blåsa på” utvecklingen i Baltikum då det redan “var för mycket hetta där.”¹¹⁴ Det är dock en kritik av

¹¹⁰ Riksdagens protokoll 1988/1989: 115, 1989, s.118

¹¹¹ Ibid, s.123

¹¹² Ibid, s.115

¹¹³ Ibid, s.116

¹¹⁴ Riksdagens protokoll 1988/89: 30, 1988, s.48

regeringens politik och samtidigt går det att ha i åtanke att regeringens politik i centerpartisternas ögon var ännu mera verkansfattig.

3.5 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1989 (2)

Historisk kontext September-December

Hösten 1989 blir början på slutet för kommunistblocket och en revolutionerande tid i europeisk historia. I början av september öppnas gränsen mot väst i Ungern och demokrater vann mark i Tjeckoslovakien, Östtyskland och Rumänien. En av årets största symboler blev även rivandet av Berlinmuren i november.¹¹⁵ Följaktligen under december ogiltigförklarade den baltiska kongressen hela Molotov-Ribbentrop-pakten och deklarerade att de baltiska ländernas annektering och efterföljande val var ogiltiga och olagliga.¹¹⁶ Under samma månad påbörjade även folkfronterna en juridisk process för att kraftig minska kommunistpartiets inflytande i Baltikum.¹¹⁷ Denna debatt skedde även i sviterna av viktiga svenska händelser. Utrikesminister Sven Anderssons (S) genomförde sin numera ökända resa till de baltiska republikerna. Under denna resa deklarerade han i en TV-intervju att Estland inte var ockuperat och under ett besök på Vilnius universitet sade han att endast en minoritet i Estland eftersträvade självständighet.¹¹⁸ Fyra dagar efter Anderssons (S) uttalande valde dessutom det estniska parlamentet, enligt sovjetisk terminologi kallad högsta sovjet, att ogiltigförklara Molotov-Ribbentrop-pakten och annekteringen av Estland.¹¹⁹ Den kritikstorm som utlöstes i mediasverige föranledde - enligt Fredén - Sveriges första moderna baltikumdebatt.¹²⁰ Samtidigt ökade även demonstrationerna mot Sovjetunionen i Östeuropa.¹²¹

Debatten

Debatten den 4:e december 1989 var en kombination av svar på frågor till utrikesministern och svar på interpellationer. Således företrädde Socialdemokraterna i debatten av utrikesministern.¹²² Utöver en redogörelse om Sveriges principiella position på huruvida landet juridiskt kan anse Baltikum vara en del av Sovjetunionen eller inte deklarerade

¹¹⁵ Hökmark, 2021, s.12

¹¹⁶ Fredén, 2004, s.30

¹¹⁷ Ibid, s.30

¹¹⁸ Fredén, 2004, s.51-52

¹¹⁹ Ibid, s.51

¹²⁰ Ibid, s.57

¹²¹ Gunnar Hökmark, Måndagar för frihet - om måndagsrörelsen och friheten i vår tid, Frivard/Stiftelsen fritt näringsliv, Stockholm, 2021, s.12

¹²² Riksdagens dokument 1989/1990: 38, 1989, Riksdagen, s.22

utrikesministern att utvecklingen som tagit plats i de baltiska staterna under de föregående åren fyllt alla med glädje.¹²³ Uttalandet - som kan ifrågasättas sett till de tidigare årens debatter - efterföljs av ett språkbruk kring Sovjetunionen som även likt tidigare år skiljer sig från oppositionspartierna. Andersson beskriver Sovjetunionens historia som "djupt tragiskt" och beskriver det politiska systemet som "förstenat".¹²⁴ Folkpartisten Håkan Holmberg väljer att istället beskriva den sovjetiska historien i former av våld och diktatur.¹²⁵ Andersson menar dessutom på att händelserna under år 1989 kan leda till en ny form av säkerhetspolitik kring Europa. Han säger följande:

Detta innebär att vi kommer ställas inför nya utmaningar, nya möjligheter och uppmaningar till oss att börja tänka i nya termer. Vi måste uppnå en ny europeisk säkerhet som bygger på dynamik och kontinuerlig frigörelse.¹²⁶

Det är möjligt att denna förändring som Andersson (S) nämner är ett socialdemokratiskt argument för nedrustning snarare än en omdaning av säkerhetspolitiken och en förflyttning bort från de historiska traditionerna. Anderson (S) dryftar senare en teori om en möjlig nedrustning till följd av den demokratiska utvecklingen i ett tidigare skede i debatten.¹²⁷ Om Andersson (S) syftade på något mer revolutionerande sköts detta ner av Håkan Holmbergs (FP) efterföljande inlägg där han deklarerade att det ännu inte är tid för att resonera kring en omdaning av säkerhets- och försvarspolitiken.¹²⁸ Socialdemokraternas åsikter kring den baltiska frågan tycks dock ha förändrats något sett till de förslag ledamoten Berndt Ekholm (S) skickar med sig från en resa till Baltikum. Samtidigt som han säger att man bör vara försiktig med uttalanden om frigörelse från unionen och att Sverige borde bibehålla en "kyla" i rådande situation vill han också "forcera" en utveckling i handeln med hjälp av överläggelser med industrin.¹²⁹ Detta är kanske det tydligaste exemplet på hur Socialdemokraterna försöker kombinera en kamp för balternas sak, med ett språkbruk som *forcera*, samtidigt som partiet förmedlar bilden av att de vill behålla lugn och kyla i området och helst inte röra i frågan utan låta Moskva och Baltikum själva avgöra kampen. Det är även värt att notera att centerpartisten Granstedt senare instämmer i att Sverige inte förordar

¹²³ Riksdagens dokument 1989/1990: 38, 1989, s.23

¹²⁴ Ibid, s.23

¹²⁵ Ibid, s.28

¹²⁶ Ibid, s.27

¹²⁷ Ibid, s.26

¹²⁸ Ibid, s.29

¹²⁹ Ibid, s.30

baltisk utbrytning och att landet måste vara noga med det, även om han också uttalar att detta inte skulle betyda att de stöttar den sovjetiska politiken.¹³⁰ Carl Bildt (M) motsätter sig argumentet om att Sverige inte kan erkänna att Baltikums inkorporering i Sovjetunionen var illegal och anmärker även på en liknande politisk hållning av Socialdemokraterna i tysklandsfrågan:

Jag blev bedrövad när jag såg att Sveriges statsminister i senaste numret av Der Spiegel buntas samman med Fidel Castro, Nicolae Ceausescu och en kinesisk tidning som de som är bekymrade över att även tyskar skall få självbestämmanderätt.¹³¹

Betoningen på "även tyskar" är troligen en pik till att de menar att Socialdemokraterna inte vill att balterna ska få självbestämmanderätt. Bildt nämner också att Sverige svarat långsammare än övriga västeuropeiska länder på grund av att landet inte är medlem i EG.¹³² Eftersom ett medlemskap i EG var något som Moderaterna eftersträvade går det att se hållningen mot Baltikum i ett taktiskt partipolitiskt perspektiv. Detta kan eventuellt styrkas av Carl Bildt (M) som säger i ett andra anförande att Sverige inte kan stå utan en utrikespolitisk opposition då landet kommer att få en sämre utrikespolitik.¹³³

Gamla debatter återkommer och utvecklas. Bland annat äger det rum en stor debatt om hur mycket bistånd Sverige ska lägga på Baltikum och Östeuropa. I denna debatt uppkommer det även förslag om att inrätta en Östeuropafond.¹³⁴ Berndt Ekholm (S) återkopplar även till de ryssar som bor i Lettland och efterlyser att riksdagen och regeringen i sin argumentation också måste ta dessa människors intressen i beaktande.¹³⁵ Ekholm talar om detta i anslutning till en debatt om vilka ordval och argumentation som ska användas men det kan inte uteslutas att detta är en dold argumentation för att lyssna till Moskva.

¹³⁰ Riksdagens dokument 1989/1990: 38, 1989, s.31

¹³¹ Ibid, s.33

¹³² Ibid, s.32

¹³³ Ibid, s.35

¹³⁴ Ibid, s.38

¹³⁵ Ibid

3.6 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1990 (1)

Historisk kontext Januari-Augusti

1989 var ur ett europeiskt perspektiv ett mycket omtumlande år som förde med sig stora förändringar i Central- och Östeuropa. 1990 fortsatte denna utveckling och bara under mars 1990 ägde flera stora omvälvande händelser rum i Baltikum och Sverige. Demokratiska val hölls i republiken Litauen under februari och mars. Den 11 mars överraskade Litauen både Sovjetunionen och världen genom att förklara landet självständigt.¹³⁶ Under samma månad i Sverige införs måndagsmötena på Norrmalmstorg där olika politiska figurer och den svenska befolkningen samlades för att visa sitt stöd till Baltikum.¹³⁷ Detta var särskilt stort ur ett svenskt perspektiv då stora delar av svenska befolkningen tidigare under lång tid sett baltiska medborgarrättskämpar som ett orosmoment, inte som frihetshjältar.¹³⁸ Den 17 mars inleder Sovjetunionen till följd av självständighetsförklaringen en blockad av Baltikum.¹³⁹ Den 28 mars kommer ett utrikespolitiskt betänkande där Sverige i skrift bejaktar (men ej bekräftar) Litauens rätt till självstyre och självständighet.¹⁴⁰ Dagen därpå öppnas dessutom ett svenskt avdelningskontor i Riga som kom att fungera som en mindre ambassad.¹⁴¹ Den 7 mars beslutar regeringen om en ny politik mot de baltiska staterna där de utökar kommunikationerna, sänder svensk radio på samtliga baltiska språk och ett uttalat stöd för baltisk självständighet.¹⁴²

Debatten

De borgerliga partierna uppvisade under denna debatt en något mer samlad och tydligare opposition och kritik mot regeringen än under tidigare debatter. Detta kan delvis bero på att debatten till stor del handlade om ekonomiska system vilket spädde på olikheterna mellan vänster och högerblocket. Moderaterna och Folkpartiet inledde debatten med att utveckla visionen om ett friare Baltikum med en högre ideologisk svansföring. Margaretha Af Ugglas (M) säger först att marknadsekonomi är det enda alternativet för Baltikum och att Sverige har en moralisk skyldighet att hjälpa sitt broderfolk genom mer pengar till detta, både inom ramen för den europeiska gemenskapen och det egna landet.¹⁴³ Håkan Holmberg (FP)

¹³⁶ Fredén, 2004, s.69

¹³⁷ Hökmark, 2021, s.101

¹³⁸ Daudze, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.136

¹³⁹ Hökmark, 2021, s.13

¹⁴⁰ Ibid

¹⁴¹ Fredén, 2004, s.94

¹⁴² Hökmark, 2021, s.13

¹⁴³ Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, 1990, Riksdagen, s.103

bekräftar detta och säger också att Sverige har en moralisk skyldighet att hjälpa Baltikum i att göra övergången mellan det kommunistiska systemet till marknadsekonomi framgångsrik.¹⁴⁴ Holmberg (FP) menar även på att detta kan gynna Sverige då landet kan öppna upp för export- och import-rutter till Baltikum.¹⁴⁵ I slutet av anförandet kopplar han an till frågan om godkännandet av ockupationen 1940 och säger att detta inte hur länge som helst kan få styra frågan om svenska ställningstaganden till baltisk självständighet. Han påtalar också att blockaden av Litauen kan ses som ett erkännande från Sovjet av Litauens självständighet då länder inte inför blockader på eget territorium.¹⁴⁶

Pär Granstedt (C) påtalar att Sverige har mer glädje än de flesta länder att välkomna den process som pågår i Baltikum och att "Sverige sträcker sig längre österut än många av de europeiska länder som vi brukar kalla östeuropeiska."¹⁴⁷ Han ifrågasätter också regeringen och beskriver Sveriges officiella hållning som "passiv, lite räddhågat och litet njugg".¹⁴⁸ Även om Centerpartiet i de tidigare debatterna argumenterat för att ett friare Baltikum vore bra för Sverige har de också påtalat att det är viktigt att vänta in Moskva, att Sverige inte ska blåsa på utvecklingen och att landet måste ha tålmod med Sovjetunionens inställning.¹⁴⁹ Det är intressant att Centerpartiet väljer att prata om en halvhjärtad inställning när de inte tycks reflektera över den egna hållningen de tidigare åren. Förutom de ekonomiska, moraliska, humanitära och miljömässiga argument som återkommer i Granstedts (C) inlägg anför han även en ny politisk ståndpunkt inom ramen för EG och EFTA. Granstedt (C) argumenterar för att Sverige kan bidra till ett nordeuropeiskt samarbete tillsammans med Polen, de baltiska republikerna, norra Tyskland och även Karelen och Leningrad-området. Med hjälp av ett sådant menar Granstedt (C) att detta skulle kunna motverka framtidens europeiska maktcentrum i väst.¹⁵⁰ Denna ståndpunkt speglar även Centerpartiets motstånd mot EG, där Granstedt (C) tidigare säger att han inte ser det som önskvärt att EG blir dominerande i Europa.¹⁵¹

Miljöpartiet genom Per Gahrton går hårdast ut i denna debatt och lägger stora mängder energi på att kritisera Carl Bildt (M) och övriga partier. Han anklagar Bildt (M) för att ta Baltikums

¹⁴⁴ Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, 1990, s.105

¹⁴⁵ Ibid, s.108

¹⁴⁶ Ibid, s.109

¹⁴⁷ Ibid

¹⁴⁸ Ibid, s.112

¹⁴⁹ Se debatterna 1988, 1989.

¹⁵⁰ Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, 1990, s.114

¹⁵¹ Ibid, s.113

frihet på entreprenad och frågar kammaren hur man kan tolerera att Bildt (M) uppfattas som "landets största baltälskare". Denna kritik grundar sig i att Bildt som övriga partier i utrikesnämnden meddelade att Sverige inte erkände Litauen som ett eget land.¹⁵² Gahrton (MP) hänvisar också till måndagsmötena genom att påtala att Bildts (M) inställning tydligen inte stoppade honom från att pladera för Litauens frihet "på första bästa torg". Gahrton yttrar dessutom att hela baltikumintresset från Moderaternas sida är ett skådespel och att Bildt (M) gör narr av de andra borgerliga partierna.¹⁵³ Han frågar också Folkpartiet hur det kan vara folkpartistisk politik att vänta in Moskva när de så länge kämpat för Baltikums frihet.¹⁵⁴ Gahrton ifrågasätter också M, S, och VPKs syn på visningsfrihet för befolkningen i Östeuropa där han menar att deras motsättning mot fri invandring kan tolkas som en rasism mot balter och östeuropeer.¹⁵⁵ Gahrton (MP) får även mothugg från Af Ugglas (M) som beskriver Gahrtons syn på världen som att det finns två helveten och ingen skillnad däremellan.¹⁵⁶ Debatten är het och det förefaller som oppositionen nu närmast slåss över att visa vem som är mest baltvänlig. Detta är även något som Ericson (S) anmärker på i sitt första inlägg.¹⁵⁷

Socialdemokraternas inlägg i debatten bjuder på nya förtydlingar och vissa kursförändringar i språkbruket. Även om Ericson (S) primärt hyllar Gorbatjov och hans närmaste män som ansvariga för den demokratiska utvecklingen säger han även att han hoppas på att Sovjet mister greppet även om Rumänien och Bulgarien.¹⁵⁸ Det verkar dock som att den utvecklingen redan kan ha varit väntad och var kanske därför inte en diplomatisk laddad fråga. Ericson (S) vill också meddela att:

"faktum är att Sverige klarare än något annat land i väst har ställt upp på balternas krav på självständighet och nu gärna vill göra betydande ekonomiska insatser i dessa republiker."¹⁵⁹

Detta är en intressant omformulering från de tidigare åren när Socialdemokraterna endast beaktat utvecklingen positivt men sällan kommit med starka åsikter kring om och hur baltisk självstyrelse och självständighet ska implementeras. Detta ifrågasätts också i en replik av

¹⁵² Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, 1990, s.120-121

¹⁵³ Ibid, s.121

¹⁵⁴ Ibid, s.121

¹⁵⁵ Ibid, s.122

¹⁵⁶ Ibid, s.123

¹⁵⁷ Ibid, s.127

¹⁵⁸ Ibid, s.126

¹⁵⁹ Ibid, s.128

Granstedt (C) som påminner om att när Vietnamkriget pågick var Sverige mycket tydligare och klarare än i det fall som Ericson (S) beskrev.¹⁶⁰ Sture Ericson (S) säger dock också att:

I Moskva har Högsta Sovjet stiftat en lag om den procedur som en delrepublik måste följa för att bli en självständig stat. Men balterna anser sig de jure aldrig ha tillhört Sovjetunionen. Många i väst är oroliga över att det lilla Litauen skall bli den tuva som välter Gorbatjovs Perestrojka och Glasnost över ända.¹⁶¹

Enligt denna utsaga tycks Ericson (S) lägga skulden på Litauen för den hotfulla utvecklingen och det går även att tolka termerna *lilla Litauen* och *tuva* som ett försök till att förminska den pågående kränkningen av den litauiska republiken. Detta skulle även ligga i linje med att se de baltiska republikerna som det största säkerhetshotet och inte Sovjetunionen. Ericson (S) menar också att den europeiska utvecklingen kan leda till nedrustning vilket kan frigöra mer resurser till Östeuropa.¹⁶² Detta var även en linje VPK förespråkade i ett tidigare anförande.¹⁶³ Det är dock oklart om Ericson (S) endast tillskriver detta som stormakternas roll eller om Sverige ska följa med i en sådan nedrustning, hans senare kommentar om att den svenska försvarskommitten ska presentera sitt förslag i december på framtida åtgärden kan tyda på det.¹⁶⁴

I ett anförande av Charlotte Branting (FP) menar hon att det är hennes önskan att Sverige snart får erkänna Litauen som självständigt, även om det inte enligt henne var praktiskt och juridiskt möjligt för tillfället.¹⁶⁵ Hon ifrågasätter också även diplomaten Schorris kommentarer till tidningen DN. Branting (FP) utbrister att:

Men man blir bekymrad när man ser Pierre Schoris uttalanden i måndagens DN: "Vi kan inte göra mer på grund av den sovjetiska blockaden", står det som överskrift. Vad menas? Vi kan väl inte sitta med armarna i kors när vår granne förblöder?¹⁶⁶

Hon anknyter dessutom till gemensamma kulturminnesplatser i Baltikum, de gemensamma miljöproblemen och hur Sverige på olika områden kan fortsätta satsa på kultur, utbildning

¹⁶⁰ Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, 1990, s.130

¹⁶¹ Ibid, s.127

¹⁶² Ibid, s.129

¹⁶³ Ibid, s.114-115

¹⁶⁴ Ibid, s.129

¹⁶⁵ Ibid, s.136

¹⁶⁶ Ibid, s.136

och guldkrediter.¹⁶⁷ Hon avslutar med den största punkten, nämligen att hon vill att Sverige slutar köpa gas från Sovjetunionen.¹⁶⁸ Detta skulle stipulera en tydlig aktion mot Sovjetunionen och kan vara ett tecken på att idén om att den eviga ryska kontrollen av Baltikum gick mot ett inrikespolitiskt slut. Branting (FP) uppvisar en tydlig vilja till att bidra med någon slags aktion då hon tycks frukta för Litauens framtid. Detta förstärks inte minst av användandet av termen *förblöder*.

3.7 Riksdagsdebatt rörande Baltikum 1990 (2)

Historisk kontext September-December

Under slutet av 1990 hade den sovjetiska ledningen fått nog av situationen i Baltikum och använde nu militära verktyg för att etablera kontroll. Gorbatjov införde ett presidentdekret om återetablerad kontroll i Baltikum och iscensatte explosioner vid sovjetiska byggnader i Litauen under december 1990. Detta följdes sedan upp med en utökad militär närvaro i republiken. De våldsamheter och dödsfall som följde stärkte dock balterna i sin frihetsprocess.¹⁶⁹ Sverige gick under samma år in i den största ekonomiska krisen sedan 1930-talets depression.¹⁷⁰ Detta föranledde stora politiska debatter om ekonomisk politik och under oktober 1990 tillkännagav även den S-ledda regeringen att Sverige borde sträva efter ett medlemskap i EU.¹⁷¹

Debatten

Utrikesminister Sven Andersson (S) inledde den utrikespolitiska debatten och förklarade att de baltiska staterna skulle inta en prioriterad plats i det svenska biståndet till Central- och Östeuropa-länderna på grund av ländernas gemensamma historiska och kulturella traditioner.¹⁷² Andersson (S) säger att detta kan bli fallet då:

¹⁶⁷ Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, 1990, s.137-138

¹⁶⁸ Ibid, s.138

¹⁶⁹ Kasekamp, 2010, s.168-169

¹⁷⁰ Thomas Hagberg & Lars Jonung, 1990-talskrisen - Hur svår var den?, Ekonomisk debatt Volym 33, 2005, s.30

¹⁷¹ <https://www.regeringen.se/sa-styrs-sverige/regeringens-arbete-pa-eu-niva/sveriges-vag-till-eu-medlemskap/>, uppdaterad 2019-15-17, hämtad 2022-01-07

¹⁷² Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:6, 1990, Riksdagen, Paragraf 6 allmänpolitisk debatt, Anförande 2 av Sven Andersson

Vår utrikespolitik grundas på realpolitiska bedömningar av omvärlden. Av den anledningen har vi skäl att se med optimism på utvecklingen i Europa -- utan att därför bortse från den osäkerhet och de stora problem som finns i vår del av världen.¹⁷³

Detta kan tolkas som ett svar på oppositionens tidigare kritik då de hävdade att Socialdemokraterna varit för långsamma och svaga i sina ageranden. Här tycks Andersson (S) hävda att verkligheten - den begynnande kollapsen av Sovjetunionen som han nämner i sitt anförande - nu tillåtit regeringen att vara aktiva i frågan.¹⁷⁴ Han har i sitt tal ett långt stycke om Sveriges relation till Baltikum och berör många frågor som miljökonferenser, insyn i ESK-processen, baltiska och nordiska informationskontor.¹⁷⁵ Den inleds dessutom med att han hoppas på att de baltiska länderna en dag ska få uppnå full självständighet enligt Helsingforsstraktaten.¹⁷⁶ Detta avtal var inte ett juridiskt bindande avtal utan ett dokument om principer för hur nationerna kunde bygga trovärdiga relationer till varandra.¹⁷⁷ Andersson (S) syn på baltisk självständighet tycks tyda på att den socialdemokratiska vändningen blivit fulländad.

I anförandet av Jan-Erik Wikström (FP) oroar sig ledamoten för att samtalen mellan Sovjetunionen och Baltikum riskerar att avstanna helt på grund av upplösningstendenserna. Han menar därför att Sverige borde markera sina förväntningar på den baltiska självständigheten tydligare till Moskva och förbinda sig till att de baltiska staterna får observatörsposter i ESK-processen.¹⁷⁸ Pär Granstedt (C) använder också i sitt anförande större delen av talet till att diskutera Baltikum men väljer att kritisera Sveriges tidigare ageranden. Han beskriver den svenska hållningen i termer som försiktig, tvivelaktig och en låg profil och menar att detta har skadat Sveriges tillit bland de baltiska republikerna.¹⁷⁹ Granstedt (C) menar att eftersom denna reaktion varat över en längre tid har den gett bilden av att Sverige inte velat stå upp för frihet och demokrati i Östeuropa.¹⁸⁰ För att åtgärda detta återanknyter centerpartisten till sitt tidigare förslag om att Sverige borde börja bygga upp ett nordeuropeiskt samarbete. Detta med samma länder och områden som Granstedt (C) talade

¹⁷³ Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:6, 1990, Anförande 2

¹⁷⁴ Ibid

¹⁷⁵ Ibid (ESK står för europeiska säkerhetskonferensen och var vid detta år ett samlingsforum för olika regeringschefer i väst och centraleuropa där säkerhetsutmaningar diskuterades.)

¹⁷⁶ Ibid

¹⁷⁷ Aryo Makko, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.229

¹⁷⁸ Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:6, 1990, Anförande 4

¹⁷⁹ Ibid, Anförande 5

¹⁸⁰ Ibid

om i debatten i maj.¹⁸¹ Han talar också om att tredubbla biståndet och avkräver svar på utrikesministern på vad han menar med att Sverige ska bereda möjlighet för de baltiska staterna i ESK-processen. Granstedt (C) avslutar med att säga att Sverige borde ta steget tillsammans med Baltikum in i EG om EG bestämmer sig för att bilda en alleuropeisk gemenskap.¹⁸² EG tar som bekant mycket stor plats i debatterna detta år och ses som en ny stor huvudaktör som kommer få stort inflytande på framtiden. I ett senare anförande framför Bertil Måbrink (V) åsikten att det finns en risk att Östeuropa blir EG-storbolagens egna bakgård om inte Sverige erbjuder länderna en alternativ samarbetsväg.¹⁸³ Detta är även ett argument för att ett EG-medlemskap riskerar att urvattna solidaritetsprincipen och att ett alternativ måste erbjudas. Centerpartisten Pär Granstedt ifrågasätter också Moderaterna för att de uttryckt att det går att kombinera ett EG-medlemskap med en fortsatt neutralitetspolitik.¹⁸⁴ Trots frågor och uppmaningar från Granstedt (C) under det föregående och ett efterföljande debattinlägg återkommer inte Baltikum igen, detta trots att utrikesminister Andersson (S) ger en 10 minuter lång replik.¹⁸⁵

Baltikumfrågan verkar därför inlemmas mer och mer i EG-debatten under 1990-talet av vänsterblocket medans de borgerliga partierna och Miljöpartiet tenderar att bryta ut den ur den större debatten. Eftersom detta var en Europadebatt kan det argumenteras för att Socialdemokraterna, Moderaterna och Vänsterpartiet höll sig till det riktiga ämnet i debatten och ej aktivt undvek baltikumfrågan. Denna skildring ligger dock i linje med det Fredén rapporterat om via UDs ledning där han fick höra att utrikesministern helst inte ville röra i baltikumfrågan.¹⁸⁶ Då kan det inledande stycket om Sveriges relation till Baltikum som Andersson (S) redogjorde för tolkas som ett sätt att snabbt få frågan avverkad och sedan undvika den för att slippa en debatt.

¹⁸¹ Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:6, 1990, Anförande 5

¹⁸² Ibid

¹⁸³ Ibid, Anförande 6 (Partiet Vänsterpartiet kommunisterna bytte namnbeteckning till Vänsterpartiet under 1990 och benämns därför nu som V)

¹⁸⁴ Ibid, Anförande 5

¹⁸⁵ Ibid, Anförande 8

¹⁸⁶ Fréden, 2004, s.183

4. Avslutning

4.1 Slutsatser

Det huvudsakliga syftet med uppsatsen har varit att öka förståelsen kring den svenska relationen till Baltikum och hur de befintliga diskurserna i riksdagen förändrades under 1986-1990. Den övergripande frågeställningen under uppsatsen har varit:

- Hur återspeglades åsikterna kring baltisk självständighet i svensk riksdagsdebatt under åren 1986-1990?

Inledningsvis går det att konstatera att på samma sätt som att det var ett fåtal personer som drev opinion om baltikumfrågan i media och civilsamhället fram tills 1989 (journalisten Anders Küng, arkeologprofessor Birger Nerman och professor Herbert Tingsten) deltog alltid en liten rad nyckelpersoner i riksdagsdebatterna.¹⁸⁷ Till dessa går det t.ex att inräkna Pär Granstedt (C), Sture Ericson (S), Per Gahrton (MP) och Margaretha af Ugglas (M). Det kan också konstateras att undersökningen bidragit med ny och kompletterande information i denna fråga. Det är tydligt att åsikterna kring baltisk självständighet inte bara kan delas upp i ett borgerligt block och ett vänsterblock. Det finns, som framkommit i undersökningen nyanser av åsikter genom åren, speciellt inom partierna Centerpartiet och Miljöpartiet.

Inledningsvis cirkulerade debatterna kring att göra upp med Sveriges förflutna, att på olika sätt förenkla för balter i Sverige genom att undersöka möjligheter att låta dem undslippa sitt sovjetiska medborgarskap. De juridiska debatterna kring möjligheterna att av-erkänna det sovjetiska styret av Baltikum inleddes förvisso tidigt men haltades av rädslor för sovjetiska reaktioner. Förhållningssättet mot Baltikum styrdes i första hand av vad de sovjetiska reaktionerna skulle bli under åren 1986-1990 och även av oppositionen. Även om oppositionen ofta riktade mer kritik mot regeringen var dessa partier sällan tydliga i vilka konsekvenser Sverige skulle rikta mot Sovjet om de bromsade utvecklingen. Alla partier försökte under alla år att åberopa solidaritets- och neutralitetsprincipen för att hävda sina argument. Moderaterna, Folkpartiet, Centerpartiet och Miljöpartiet använde ofta solidaritetsprincipen för att få regeringen att bidra med mer aktioner i Baltikum medans Socialdemokraterna och Vänsterpartiet använde neutralitetspolitiken för att anknyta till

¹⁸⁷ Daudze, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.136

“realiteten”. Även Centerpartiet använde vid flera tillfällen detta neutralitetsargument för att inta en mellanposition. Med WPR-teorin går det även att konstatera att Baltikum, neutralitetspolitiken och solidaritetspolitiken utgjorde problembeskrivningar för olika partier. Undersökningen har också visat att partierna försökte att använda sig av dessa traditioner till sin fördel.

Om åren 1989-1990 används som ett exempel anlade samtliga politiska partier en partipolitisk vision där de olika tänkbara framtiderna för Baltikum speglades genom deras ideologi. Miljöpartiet talar om decentraliserade och hållbara demokratier, Moderaterna om en framtid inom EG för både Sverige och Baltikum och Centerpartiet om en samarbetsunion som motpol till de stora europeiska makterna. Socialdemokraterna fick även chansen att åberopa en Europeisk nedrustningspolitik med kommunismens fall. Alla dessa partier hade under åren 1986-1990 använt sig av solidaritets och neutralitetspolitiken för att framhäva sin ställning i frågan men med kommunismens fall 1989-1991 förändrades den politiska miljön. Under åren 1986-1989 sågs Baltikum som det största säkerhetspolitiska hotet av flera av partierna. Därtill går det att inräkna Socialdemokraterna och Vänsterpartiet kommunisterna. Den tydliga brytpunkten kom dock 1990 när alla partier deklarerade att Sovjetunionens militära aggression mot Baltikum var det största säkerhetspolitiska hotet i Europa och mot Sverige. Detta var också anledningen till att partier som Socialdemokraterna kunde svänga i retoriken och hävda att Sverige gjort mest för att hjälpa Baltikum. Med WPR-teorin går det slutligen att konstatera att under 1990 hade ett sönderfall av Sovjetunionen ersatts som den största säkerhetspolitiska hotbilden till förmån för ett fortsatt sovjetiskt styre i Baltikum. Partierna hävdade dock fortsatt att det kunde gå att förena nya strategier och en ny relation med Baltikum med de gamla solidaritets och neutralitetsprinciperna. Moderaterna förordade till exempel att ett EU-medlemskap kunde förenas med en neutralitetspolitik. Detta möttes inte sällan med kritik från andra partier i riksdagen.

4.2 Resultatdiskussion

Från undersökningen är det tydligt att det går att bekräfta stora delar av de teorier som anförts i den tidigare forskningen kring Sveriges agerande men undersökningen har också bidragit med värdefull nyansering. Mart Kuldepps utgångspunkt till Sveriges relation i Baltikum, att Sovjetunionen/Ryssland ansågs vara en “evig” aktör i regionen som behövde få sina säkerhetsintressen uppfyllda, gör sig påmind i undersökningsresultaten varje årtal. Detta innebär att Sovjetunionen var huvudaktören som bestämde över utvecklingen och att

baltikums olika politiska påtryckningar för frihet i början sågs som ett problem där Sverige behövde balansera mellan neutralitets- och solidaritetsprinciperna. Detta påvisar att riksdagsledamöterna ansåg att Ryssland hade rätt att bejaka sina speciella säkerhetsintressen i Baltikum. Detta var som Daudze skrev även den allmänna hållningen bland det svenska folket och detta speglas i undersökningen med tanke på hur många partier som intar en liknande hållning.¹⁸⁸

Undersökningen bekräftar också Dauze och Kuldkeps teser om att skam användes som ett verktyg för att belysa Sveriges historiska och nutida relation till Baltikum. Förutom direkta utnämningar av "den skamliga baltutlämningen" gör oppositionen återkommande referenser till att baltikums position inom Sovjetunionen var ett arv av Hitlers världsordning. Detta är en typ av problematisering som används för att rättfärdiga en ny policy i relationen till Baltikum. Trots den retoriska attityden som är hård redan 1986 slås de flesta förslagen ner med hänvisningar till att "realiteten är vad den är" och att Sverige inte ska blåsa på hettan i Baltikum. Detta anfördes av Socialdemokraterna men möttes också av bekräftande ord av partier från oppositionen som Centerpartiet. När andra borgerliga ledamöter lade fram förslag om att av-erkänna annekteringen 1940 eller att verka för baltisk självständighet möttes detta också av kritik av andra borgerliga ledamöter. Det är dock möjligt att oppositionen kunde bli mer kritisk i sin vilja och retorik tack vare balternas ökade engagemang i folkfronterna 1988. Kuldkepp skildrar i sin artikel dock de politiska hållningarna kortfattat och eventuellt partiskt i sin undersökning. Bland annat anför han åsikten att den svenska traditionen kring att bekräfta Rysslands intressen framför allt låg i vänster-blockets intressen länge.¹⁸⁹ Även om skepticismen var störst inom Socialdemokraterna och Vänsterpartiet visar undersökningen att flera av de borgerliga partierna också genomgick en gradvis förändring över åren. Centerpartiet är ett bra exempel på detta, då ledamöterna först pratar om Baltikum som en frizon inom Sovjetunionen och senare om uttalade protester mot Moskva för att sedan förordra en nordisk samarbetszon. Det tar alltså uppemot fyra år innan Centerpartiet skiftar huvudsaktörsfokus från Sovjetunionen till de baltiska frihetskämparna. Det går dock också att argumentera för att Centerpartiet gick längst i antal kreativa förslag som hade förstärkt baltisk frihet på sovjetisk bekostnad, även om Baltikum hade bibehållits inom Sovjetunionen med de förslagen. Detta är varför Centerpartiet inte inkluderas i de partier som ser Sovjetunionen som det säkerhetspolitiska problemet i slutsatserna.

¹⁸⁸ Daudze, Almqvist & Gerner (red.), 2012, s.136

¹⁸⁹ Kuldkepp, 2016, s.423

Kuldkepp påstår också att det endast var via miljöförstörelseargumenten som Socialdemokraterna och Miljöpartiet kunde hävda sig inom denna fråga.¹⁹⁰ Undersökningen visar dock att Miljöpartiets ledamot Per Gahrton var en av de mest aktiva och högljudda ledamöterna inom baltikumdebatterna och att detta inte bara rörde sig inom miljöfrågor utan även i minst lika stor omfattning om frågor som decentralisering, geopolitik och den enskilde människans frihet. En annan intressant aspekt från Kuldkepps artikel är att han beskriver deklARATIONEN om åter-etablerande av de diplomatiska relationerna till de baltiska staterna 1991 som ett politiskt förbiseende av de argument man anförde bara några månader tidigare, när man uttalade att det inte gick att åter-etablera relationer till länder som inte existerade.¹⁹¹ Detta stöds av den här undersökningen då exempel på liknande argumentationslinjer i debatterna återfinns kring våren 1990 när Sture Ericson (S) deklarerar att Sverige klarare än något annat land i väst ställt upp på de baltiska republikernas krav på självständighet.

4.3 Vidare forskning

Likt Kuldkepps undersökning kan denna endast anses vara preliminär. En kritisk diskursanalys skulle kunna vara utgångspunkten för en ny undersökning där relationen mellan makt och språk får ett ännu större fokus. Det skulle vara intressant att undersöka hur exilbalter i Sverige fick utrymme i media under mellankrigstiden, världskriget och kalla kriget. Eftersom de baltiska staterna demokratiserades och numera har öppna arkiv går det även att undersöka hur baltiska profiler såg på den svenska ställningen och opinion. Det går även att göra andra länder eller regioner till föremål för en likande undersökning. Några exempel skulle vara att undersöka riksdagsdebatter om Polen, Rumänien eller Jugoslaviens sammanbrott under 90-talet.

¹⁹⁰ Kuldkepp, 2016, s.427

¹⁹¹ Ibid, s.424

5. Litteraturförteckning

5.1 Referenslitteratur

Sebastian Ahlander, *Spelet om Baltikum*, Norstedts förlag AB, Stockholm, 1992.

Kurt Almqvist & Kristian Gerner, *Kalla kriget - Sverige - En stormakt utan vapen?*, Axel och Margaret A:xson Johnsons stiftelse, Riga, 2012.

Carrol Bacchi, *Analysing Policy, What's the problem represented to be?*, Frenchs forest, N.S.W: Pearson, Sydney, 2009.

Wilhelm Carlgren, *Sverige och Baltikum: från mellankrigsår till efterkrigsår; en översikt*, Publica, Stockholm, 1992.

Lars Peter Fredén, *Förvandlingar: Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989-1991*, Atlantis, Stockholm, 2004.

Mikael Holmström, *Den dolda alliansen. Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Atlantis, Stockholm, 2015.

Gunnar Hökmark, *Måndagar för frihet - om måndagsrörelsen och friheten i vår tid*, Frivarld/Stiftelsen fritt näringsliv, Stockholm, 2021.

Andres Kasekamp, *A history of the baltic states*, Palgrave Macmillian, New York, 2010.

Mart Kuldkepp & Ajakiri Ajalooline (red.), Swedish political attitudes towards baltic independence in the short twentieth century, *The Estonian historical journal*, Tartu, 2016.

Maggie Strömberg, *Vi blev som dom andra - Miljöpartiets väg till makten*, Atlas, Stockholm, 2016.

Jacob Westberg, *Svenska säkerhetsstrategier*, Studentlitteratur, Lund, 2015.

5.2 Internetkällor

Thomas Hagberg & Lars Jonung 1990-talskrisen - Hur svår var den?, Ekonomisk debatt Volym 33, 2005.

<https://www.regeringen.se/sa-styrs-sverige/regeringens-arbete-pa-eu-niva/sveriges-vag-till-eu-medlemskap/>, uppdaterad 2019-05-17.

Riksdagens protokoll 1985/1986: 157, Riksdagen, 1986.

Riksdagens protokoll 1986/1987: 89, Riksdagen, 1987.

Riksdagens protokoll 1988/89: 30, Riksdagen, 1988.

Riksdagens protokoll 1988/1989: 110, Riksdagen 1989.

Riksdagens dokument 1989/1990: 38, Riksdagen, 1989.

Riksdagens protokoll 1989/1990: 113, Riksdagen, 1990.

Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:6, Riksdagen, 1990.